

על הגנת ה'פשט' (תגובה למאמרו של הרב נריה גוטל)

הרב נריה גוטל נחלץ במאמרו לאזן לדעתו את תמונת הוויכוח בין המצדדים בלימוד על פי הפשט לבין מתנגדיהם. לשם כך הוא תקף את נחרצותם הרבה וניסה להראות כיצד הגדרותיהם הברורות והחדות לכאורה באשר להבדל בין פשט לדרש אינן עומדות לדעתו בפני הביקורת. דומה שביקורתו זו של הרב גוטל למצער אינה מאזנת את התמונה, כיוון שהיא אינה מתייחסת לעמדת בעלי "גישת הפשט" כפי שהיא. ביקורת על שיטה או תפיסה כלשהי אפשרית רק לאחר שהוגדרו היטב עמדותיה והנחותיה. אין הרב גוטל עומד מספיק בביקורתו על עמדות והנחות אלו, ועל כן מאמרו, שמנסה להציב תמונה מורכבת יותר, נראה שיותר משהוא מציג מורכבות, הוא מטשטש את אבחנות היסוד הבסיסיות. ערעורו של הרב גוטל על תפיסתם הנחרצת של בעלי "גישת הפשט" נוגע לשלושה מוקדים, שהם שלוש הנחות סמויות הקיימות לדעתו ביסוד עמדתם: (1) הגדרת הפשט והדרש. (2) שאלת האמת. (3) שאלת החשיבות. ננסה לבדוק נקודות אלה אחת לאחת, ולחדד מעט את המושגים.

א. הגדרת הפשט והדרש

הרב גוטל תוקף את הגדרתו של מ"צ סגל לאבחנה הפשטנית משהו בין פשט לדרש: לדידו של סגל, ה'פשט' האובייקטיבי מבקש להכיר את המקרא ולהתאים את החיים אליו. ה'דרש' הסובייקטיבי מרשה לעצמו לשנות את משמעות המילה, על מנת להתאים את המקרא לחיים. הרב גוטל מערער הגדרה זו באמצעות שימוש במובאות מגדולי ישראל – המלבי"ם, הנצי"ב, ה'כתב והקבלה', ואף מדברי חוקרים כדוגמת פרופ' שלום רוזנברג, החולקים על הגדרתו של סגל ל'פשט'. בכך נפתח לדעתו פתח ללגיטימיות של גישות אחרות, המגדירות את ה'פשט' באופן שונה מזה של סגל וההולכים בגישתו. אולם, אין הרב גוטל מצביע כלל על הבעיות שהוא רואה בהגדרתו של סגל ל'פשט', אלא מסתפק בעצם העובדה שיש מאן דהו החולק עליו. וזאת בהתאם להצהרתו בתחילת מאמרו:

...להלן ייסמכו הטיעונים והמסקנות על דברים שאמרו וכתבו אנשים שונים, גם תורניים וגם אקדמאים... מדיניות מתודית זו ננקטת בראש ובראשונה משום המגמה להבליט את עצם היותם, את עובדת קיומם ואת אמירתם. שכן דומה כי בכך, **בעצם עובדת קיומם** הרי הם טופחים נמרצות על הגורסים שלימוד בגובה העיניים הוא הוא פשט הכתובים, ואף סוברים שעמדתם זו היא האמת המוחלטת, וכל דרך של לימוד אינה "פשט" כלל ועיקר...

כדי להבהיר את הבעיה העקרונית הטמונה בסוג כזה של ביקורת, ננסה להגדיר בצורה חדה וברורה יותר את עמדת 'גישת הפשט' בעניין זה.

הדיון הסבוך על הגדרתם המדוייקת של הפשט והדרש הסיט את המוקד מהנקודה העקרונית לפיה בתשתית עמדת בעלי 'גישת הפשט'¹ עומדת **הנחת יסוד פרשנית עקרונית לפיה משמעותו של הכתוב נמצאת בכוונתו של מחברו**. טקסט נכתב כדי לשמש את כותבו לבטא מחשבה מסויימת, מסר או רעיון כלשהו. באופן דומה לשיחה בעל-פה, המילים הכתובות הן האמצעי בו משתמש הכותב לפנות אל הנמען אליו מיועד הטקסט, ולהבהיר את כוונותיו. קריאה של טקסט היא בעצם סוג של **תקשורת** בין הקורא לכותב, שדרך המילים מנסה להעביר איזושהי כוונה. לפי זה פרשנות טובה ואמיתית תהיה זו המנסה לחשוף את כוונתו של הכותב הטמונה במילות הטקסט, ובכך גם לעמוד על משמעותו.

כדי לעמוד על משמעות זו באופן מוצלח, ישתמש הקורא-המפרש בכל מרחב האפשרויות העומדות בפניו כדי להבין את כוונת המחבר. הואיל וכוונה זו משוקעת במילות הכתוב, הרי שהכלי הראשוני והבסיסי ביותר להבנת הכוונה היא **הטקסט עצמו**. על כן פרשנות כזו תנסה לשקול את כל מרכיבי הטקסט – המילים והמשפטים, ותפעיל שיקולים שונים: שיקולים לשוניים-סמנטיים, שיקולי תחביר וכמובן גם **ההקשר** של הטקסט - הסביבה וההקשר בו הוא ממוקם בתוך המכלול. דרך חשובה נוספת לחשיפת כוונת הכותב היא היכרות עמו ועם הסביבה שבה הוא חי ופעל,

¹ ההדגשה שלי - א.ש.

² להרחבה מסויימת של הדיון ביסודותיה הרעיוניים של "גישת הפשט", ראה מאמרי "הציונות הדתית - בין צדיק באמונתו יחיה" ליגובה העיניים" "צהר" יג, חורף תשס"ג.

העולם המחשבתי, הרוחני והתרבותי שהיה קיים בתקופתו ועוד, המקרבים אותנו אל עולמו ומאפשרים לנו להבין את דבריו בצורה מדויקת יותר.

כיוון שכוונת הכותב משוקעת, כאמור, במילות הטקסט, הרי שמעתה זה גם יהיה המדד לקביעה האם פירוש מסוים לכתוב הוא בגדר אפשרי או לא. פירוש שאינו הולם את המשתמע מלשון הכתובים עצמם, בפרט אם הוא מעמיס על הכתוב משמעויות שלא כתובות בו, או אם הוא סותר את הכתוב, זהו פירוש בעייתי שלא יכול להתקבל ככוונת הכתוב. ניתן, אם כן, לקרוא ללימוד המחפש את כוונת המחבר כ'פשט'³. ולפי זה ההבדל בין פשט לדרש הוא מובחן מאד: פשט אינו רק עוד דרך מיני רבות להבין את הכתוב, אלא הוא אמת הכתוב במובנה הבסיסי ביותר! עקירת מושג הפשט ממשמעות בסיסית זו מבטלת את עצם האפשרות של יצירת תקשורת בין בני אדם, ויכולת להטעין כוונות ומשמעויות בתוך מילים.

אמנם, אין להתכחש שהיכולת להתחקות בצורה ברורה וחד משמעית אחר כוונת הכותב איננה תמיד אפשרית. בניגוד לשיחה בעל פה, שם מתאפשרים הסברים וניסוחים מבהירים, הרי שטקסט במובן זה הוא "קפוא", ואין לנו אלא מה שכתוב בו. אולם מגבלה זו יוצרת לכל היותר קושי, אך היא אינה מבטלת את עצם השאיפה והניסיון התמידיים להתחקות אחרי משמעותם המקורית של הכתובים.

התורה שבעל-פה מורכבת מטקסטים רבים הערוכים בכמה שלבים, שכל אחד בנוי על גבי קודמו, ומפרש אותו: חז"ל מפרשים את המקרא, הגמרא את המשנה, ראשונים את הגמרא וכו'. לומדי תורה נתקלים פעמים רבות מאד בפערים בין השלבים השונים: מדרשי חז"ל לא נראים מתאימים למשתמע מפשוטו של מקרא, ופעמים אף עומדים בניגוד לו! הגמרא מציעה פרשנות למשנה הנראית רחוקה ומנותקת מלשון הכתובים – אוקימתות, חסורי מחסרא, תברא וכו'. לומד המורגל בחיפוש כוונת הכותב, ירגיש קושי וחוסר נחת במציאות זו, ופער זה אומר דרשני.

ב. טיעוניו של הרב גוטל

נשוב לדברי הרב גוטל.

הצבעה על העובדה שהמלבי"ם הגדיר באופן שונה ממ"צ סגל את מושג הפשט אין בה כדי לערער בכהוא זה את דבריו של סגל. פרשנות כמו זו המצוטטת של המלבי"ם, הקוראת את פסוקי המקרא לאור מציאות מאוחרת ממנה איננה מתאימה להגדרה הבסיסית של כוונת הכתוב, ולכן אין מקום להגדיר פרשנות זאת כ'פשט', למרות שהמלבי"ם עצמו אולי כן חושב שניתן לקרוא כך לפירושו. קובל הרב גוטל על סגל: "מדוע להחליט שהגדרתו עדיפה, שהגדרתו מחייבת, ושהכל צריכים 'להתיישר' לפי מדיניותו?" אדרבא – יואיל נא הרב גוטל להסביר מדוע אין הגדרתו של סגל עדיפה. מובאות מדברי קודמים החושבים אחרת לא פוגעים בעדיפותה של הגדרתו של סגל, במידה שהיא נכונה. אין כאן מאבק כוח הדורש "התיישרות לפי המדיניות", אלא הגדרה עקרונית עניינית של הדרך הנכונה לפרש את משמעותם של הכתובים.

אבחנה זו קשורה אף למוקד השני של דברי הרב גוטל – שאלת האמת. כאמור לעיל, במובן הבסיסי ביותר הפשט הוא אמת הכתוב. הוא משמעותו הראשונית והבסיסית ביותר, הוא תכלית ונשמת המילים. במובן זה אכן הפשט הוא האמת ואין בלתי! אולם, שלא כדברי הרב גוטל, ייתכנו מספר מישורים של אמת. הרב גוטל נטה לערבב ביניהם וכך חל לדעתי טשטוש מושגים חמור. גם בדרש ישנה אמת גדולה ועמוקה: האמת שבו טמונה ברעיון כשלעצמו, במשמעות המוסרית והחינוכית שלו, בחיוניות וברלוונטיות שהוא מעניק לדברי התורה ועוד⁴, אך לא בהתאמתו ללשון הכתובים! כוח האמת שבדרש הכתובים לא מוענק לו מעצם היותו כוונת הכתוב; זכות ראשונים זו שמורה לפשט, ואך ורק לו.

אשר על כן, גם המוקד השלישי של החשיבות אינו רלוונטי לעניין: מעולם לא חלק מישהו מבין בעלי גישת הפשט על חשיבותו החינוכית והמוסרית של הדרש. אין ספק, כדברי סגל⁵, שצורך חיוני הוא שהתורה תתאים ותדבר

³ ראה מאמרו של פרופ' ש' רוזנברג 'בין פשט לדרש' דעות לו (תשכ"ט) עמ' 99-91 המוזכר בדברי הרב גוטל, העומד על מרכזיותה של הנחה זו בהגדרת ה"פשט".

⁴ גם דרשות הלכתיות, כיוון שתוקפן ההלכתי לא מוטל כלל בספק, והצורך והחיוב לקבלן ולקיימן כחלק מהתורה שבעל-פה, נחשבות במובן זה כאמת. אשר על כן, אין בדיונם של הרמב"ם והרמב"ן בשורש השני, שהוזכר על ידי הרב גוטל, בכדי לערער את מקומו של הפשט כאמת הטקסטואלית של הכתוב.

⁵ הרב גוטל תמה על סגל "...דווקא פרופ' סגל עצמו – אותו שתקף בשצף קצף את ספרות הדרש הסובייקטיבית, שלגלג על ספרות הגיטו, ואשר העלה על ראש שמחתו את ספרות הפשט. ובכן למרב הפלא, אלה השורות שכתב הוא עצמו בשלהי ספרו...". אמנם הוא מסייג מעט בהמשך – "נכון הוא, וצריך לומר בגלוי, שסגל מבחין בין הוראה לנוער ולעם, אשר צריכה להדגיש גם את הפרשנות הסובייקטיבית, לעומת המחקר האקדמי שצריך לעסוק רק בפרשנות האובייקטיבית...". אך עדיין פליאתו על חוסר העקביות לכאורה של סגל אינה מובנת: כאמור בגוף

לדורות שונים, למרות שמציאות חיהם שונה מאד זה מזה. במובן זה לדרש ישנו מקום מכריע, אולי אף יותר מן הפשט⁶. אך הוויכוח הוא על השאלה האם יש לקבל את הדרש כעומד בשווה במעלתו הפרשנית ביחס לפשט, ולא על השאלה האם הוא חשוב ומועיל יותר או פחות. כאמור לעיל, הנקודה המרכזית העומדת ביסוד עמדת לומדי ה'פשט' היא ההנחה שכדי לחשוף את משמעות הכתוב יש להבין את כוונת המחבר. שאלת החשיבות איננה משמעותית לביסוס הטיעון של בעלי גישה זו, ולכן הצבעה על כך שישנה חשיבות חינוכית גדולה יותר בדרש אינה מפריכה כלל את טיעונם.

ג. הדרכים לבירור הסוגיא

בסיום דברי יש להעיר על נקודה חשובה נוספת. בדברים שנאמרו לעיל אין משום ניסיון לחלוק על קביעתו העקרונית של הרב גוטל בתחילת מאמרו, שהגדרות ה'פשט' ו'הדרש' הן סבוכות ומורכבות, ושלחלוטין הם אינם מושגים מוחלטים חדים וברורים. אולם, על בירור של נושא זה להיערך באופן שונה מהאופן בו הן נידונו במאמרו של הרב גוטל. בירור כזה כרוך בעיקר בדיון מעמיק ומקיף בהקשרו הרחב של הנושא - יסודות תורת הפרשנות בכלל. באמצעות בירור זה תלובן עוד יותר ההגדרה העקרונית דלעיל של המשמעות הטמונה בכוונת המחבר, ויתבהרו הנחותיה וגבולותיה. אך יחד עם זאת, דיון זה אינו מטשטש את האבחנות הבסיסיות. גם בדיון עדין ומורכב יש להשחזר את אזמל המנתחים ולהחדד באמצעותו את מושגי היסוד.

דברי, אין שום קשר בין הלזו של עמדת "גישת הפשט" לשאלת החשיבות. ניתן לתמוך נלהבות בפרשנות פשטית, אך בו זמנית להעריך באופן עמוק את התועלת הרוחנית שבדרש.
⁶ עם כל ההערכה לדרש ולתפקידו הרוחני והחינוכי במשך הדורות, נראה שדורנו – דור של חיפוש אמת ושאיפה לאותנטיות – יוכל לקבל את מזונו הרוחני גם מן הפשט, ואולי דווקא מן הפשט.